

Л. С. Белік

ДО ПИТАННЯ ТАКТИЧНИХ ЗАСАД ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО, СЛІДЧОГО СУДДІ З ЕКСПЕРТОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Сутність взаємодії полягає в узгодженій діяльності різних складників однієї чи декількох систем. Кожний суб'єкт взаємодії діє в межах своїх повноважень, методів і засобів. Вважається, що провідна роль організації взаємодії належить слідчому як координатору діяльності, певні способи зв'язку між слідчим і суб'єктами взаємодії називають формами взаємодії. Втім для того щоб говорити про взаємодію слідчого, слідчого судді з експертом, потрібно відповісти на питання: чи будуть юридичні знання спеціальними, адже за такої умови немає сенсу говорити про взаємодію.

Наукова полеміка у трактуванні терміна «спеціальні знання» заважала науковцям прийти до спільного погляду щодо проблеми віднесення юридичної галузі знань до категорії «спеціальних», а слідчого, судді та прокурора до суб'єктів спеціальних знань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що фактично в теорії сформувалися два підходи у вирішенні вказаного питання.

Перший підхід полягає в тому, що юридичні знання відносять до спеціальних знань. Його проілюстровано у роботах Н.І. Клименко, В.Д. Арсенєва, В.Г. Заболоцького, Б.В. Романюка, В. М. Реваки та в наукових дослідженнях деяких інших учених. З.М. Соколовський, наприклад, висловлює, що спеціальні знання – це будь-які знання, у т.ч. окремі правові, але лише у вузькій (спеціальній) галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла, які отримані у процесі фахової підготовки та професійної діяльності. На думку автора, правові знання для слідчого, які він здобув як юрист, є фаховими, а група окремих правових знань про проведення слідчих дій, доказування, застосування криміналістичної техніки тощо є спеціальними. Обґрунтовуючи такий підхід, науковці посилаються на теоретичні концепції, зокрема розуміння терміна «спеціалізація», змісту кримінально-процесуального доказування або пізнавальної діяльності слідчого.

Другий підхід є діаметрально протилежним поглядом – юридичні знання не відносять до спеціальних знань. Яскраво цей погляд представлений у наукових дослідженнях А.В. Дулова, А.А. Ейсмана, М.М. Тертишніка, В.І. Шиканова, М.Г. Щербаковського та інших учених.

Метою статті є дослідження та аналіз тактичних основ взаємодії слідчого, слідчого судді з експертом під час використання спеціальних знань у рамках кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи із розуміння ч. 1 ст. 69, ч. 1 ст. 71 та ч. 6 ст. 95 Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК України), головним критерієм визначення процесуальних форм застосування спеціальних знань у кримінальному процесі є саме суб'єкти їх застосування, зокрема:

спеціаліст у формах консультації та технічної допомоги під час досудового розслідування і судового розгляду;

судовий експерт у формі залучення до проведення судової експертизи [1].

Законодавець вкладає розуміння спеціальних знань у зміст статті 101 КПК України, яка прямо передбачає право кожної сторони кримінального провадження надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях. Згідно з ч. 1 ст. 242 КПК України, прямо заборонено проведення експертизи для з'ясування питань права, що робить неможливим віднесення в теорії використання спеціальних знань юридичних знань до категорії «спеціальних» [1].

Тож між слідчим та експертом апіорі може бути процес взаємодії. Однак варто підкреслити, що термінологію «взаємодія» традиційно використовують експерти-практики для описання залучення не експерта, а спеціаліста стосовно такої процесуальної форми, як участь спеціаліста у процесуальних діях, адже основною функцією експертних установ є не тільки проведення експертизи, а й забезпечення залучення працівників. У цьому аспекті приділяється увага взаємодії слідчого зі спеціалістом.

Згідно зі ст. 71 КПК України, спеціаліст залучається під час проведення процесуальної дії для фотографування, складення схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо. Специфіка цієї форми полягає в тому, що її реалізація слідчим фактично дозволяє оформити у процесуальне джерело доказів результат залучення в кримінальне провадження спеціаліста як суб'єкта спеціальних знань.

Відповідно п. 4.13. Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій (надалі – НС(Р)Д) та використання їх результатів у кримінальному провадженні як спеціаліст може бути запрошений співробітник (працівник) органу, якому слідчим доручено проведення негласної слідчої (розшукової) дії, що володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації слідчому, прокурору в ході дослідження матеріалів про результати проведення НС(Р)Д [2]. Виходячи зі структури КПК України, спеціаліст належить до категорії «інші учасники кримінального провадження», враховуючи принцип неупередженості процесуальної діяльності, спеціаліст не може належати до жодної зі сторін кримінального провадження. Співробітник оперативного підрозділу – це «сторона обвинувачення», тому сам процесуальний закон вказує на хибність думки з приводу повного доручення спеціалісту в ролі співробітника оперативного підрозділу проведення НС(Р)Д. У разі доручення, згідно зі ст. 41 КПК України, проведення

будь-якої слідчої (розшукової) дії, в тому числі й негласної, оперативному підрозділу слідчий чи прокурор за необхідності окремо повинні приймати рішення про залучення іншого учасника кримінального провадження із процесуальним статусом спеціаліста. Слідчий у питанні взаємодії повинен чітко розмежовувати суб'єкта взаємодії, адже від останнього залежить, у межах яких повноважень, методів і засобів він буде діяти.

Взаємодія слідчого зі спеціалістом може розглядатися в рамках конкретної дії. Так, С.С. Кудінов у результаті дослідження змісту діяльності з проведення НС(Р)Д, використання їх результатів у кримінальному провадженні справедливо виокремив такі напрями використання спеціалістами спеціальних знань у зв'язку з проведенням НС(Р)Д:

а) для їх підготовки (пов'язується автором з вибором найбільш сприятливих умов для проведення НС(Р)Д (час, місце), підготовкою або виготовленням технічних, імітаційних засобів, визначенням кола учасників, їх підбором та інструктажем);

б) безпосередньо під час їх проведення (розглядається як вчинення конкретних дій, застосування тактичних прийомів проведення; наприклад, розкриття та запечатування спеціалістом кореспонденції, участь у здійсненні візуального спостереження);

в) для фіксації, оформлення отриманих результатів та їх збереження (полягає у врахуванні та використанні рекомендацій щодо роботи з окремими предметами, речовинами, вилученні слідів, речових доказів, у тому числі забезпечення належних умов їх зберігання до передачі прокурору);

г) проведення досліджень отриманих матеріалів (полягає у їх використанні або врахуванні безпосередньо в ході дії, наприклад, виявлення та фіксація позначок предмета контрольованої поставки; виявлення, фіксація та збереження негласно отриманих зразків хімічних речовин) [3, с. 154–161].

КПК України не містить заборон щодо процесуальних дій, в яких залучення спеціаліста є неможливим. Отже, застереження деяких учених щодо участі спеціаліста під час НС(Р)Д не мають під собою жодного юридичного підґрунтя. Залучення спеціаліста є правом слідчого, прокурора, а не їхнім обов'язком. Тому з дотриманням режиму секретності (спеціаліст повинен мати допуск до державної таємниці відповідної форми) під час проведення НС(Р)Д та виходячи зі специфіки питань її проведення, складності та її змісту, що вимагають залучення спеціальних знань, слідчий та прокурор самостійно приймають рішення про можливість залучення до НС(Р)Д спеціаліста відповідного фаху та кваліфікації.

У структурі проведення окремої слідчої дії виділяють низку послідовних у часі етапів, які покликані забезпечити її максимальну ефективність у разі суворого дотримання законності:

- підготовка і призначення судових експертиз;
- проведення дослідження; дослідження, оцінка і перевірка висновку експерта [4]. Інші автори диференціюють проведення слідчої дії на чотири стадії:

- 1) підготовка до проведення;
- 2) проведення;
- 3) фіксація ходу і результатів дії;

4) оцінка одержаних результатів, визначення їх значущості і місця у системі доказової інформації з кримінальної справи [5].

Стосовно ж судової експертизи можна вести мову про такі етапи, як:

1) підготовка та призначення судової експертизи;
2) провадження експертного дослідження, оформлення ходу і результатів дослідження у висновку експерта; проведення експертного дослідження та його відображення у висновку експерта у криміналістичній і процесуальній літературі об'єднують поняттям «провадження експертизи» [6]. Таке термінологічне уточнення є доцільним, оскільки дозволяє розмежувати «проведення судової експертизи» як слідчу дію від «провадження судової експертизи» як процесу експертного дослідження. Ці два поняття зіставляються одне з одним як загальне і часткове;

3) оцінка висновку експерта, визначення значущості і місця висновків у системі доказової інформації у кримінальній справі [7].

Стосовно взаємодії слідчого із судовим експертом можна говорити про процес проведення судової експертизи як слідчої дії. Кожен з указаних етапів проведення відрізняється своїми цілями, повноваженнями суб'єктів і способами їх реалізації.

Підготовка до проведення слідчої дії здійснюється з метою забезпечення її найбільш ефективного проведення. Під час підготовки до призначення та проведення експертизи слідчий може отримати консультації у експерта, який на момент консультації буде перебувати у статусі спеціаліста. Вказаний суб'єкт може відповісти на такі питання:

- щодо можливості отримання доказової інформації у разі дослідження певних речових доказів;
- щодо сучасних можливостей конкретних видів експертиз, у тому числі й комплексних, зважаючи на науково-методичний рівень їхнього розвитку;
- щодо можливості проведення певної експертизи в конкретній експертній установі;
- щодо компетентності конкретної обізнаної особи та її правосуб'єктну можливість виступати в ролі експерта;
- упаковку і спосіб транспортування речових доказів;
- кількість та якість зразків для порівняльних досліджень та особливості їх відбору;
- коло та характер питань, які можуть бути поставлені експерту і з'ясовані шляхом досліджень конкретних об'єктів;
- матеріали кримінального провадження (вихідні дані), які повинні бути подані експерту [8].

С.П. Лапта впорядкував тактичні рекомендації слідчому, що стосуються організації його взаємодії з експертом після винесення постанови про призначення експертизи, зокрема [9]:

- слідчий повинен надати експерту відповідні матеріали та забезпечити безперешкодний доступ до об'єкта дослідження. Забезпечення безперешкодного доступу до об'єкта дослідження і належних умов праці, якщо експертизу потрібно провести на місці події або за місцем перебування об'єкта дослідження, безпосередньо передбачене ст. 6 Закону України «Про судову експертизу» і покладається на особу або орган, які призначили експертизу.

Крім того, присутність слідчого під час проведення експертного дослідження в умовах місця події бажана також ще з однієї причини. Не виключена можливість, що в процесі такого вивчення і ознайомлення експерта з обстановкою місця події можуть бути виявлені нові об'єкти і обставини, які під час первинного огляду не були помічені, виявлені і зафіксовані в протоколі. Тоді паралельно з дослідженням повинен бути проведений додатковий слідчий огляд місця події за участю експерта, якщо нові виявлені об'єкти і обставини стосуються предмета призначеної експертизи [10, с. 124];

- слідчий має право бути присутнім під час проведення експертизи (це має особливе значення, наприклад, у разі проведення судово-медичної експертизи – для оперативного отримання слідчим важливої для розкриття та розслідування кримінального провадження інформації);

- експерт має право ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, які стосуються проведення експертизи;

- експерт має право направити клопотання органу, який призначив експертизу про надання додаткових матеріалів, а слідчий своєю чергою повинен усвідомити задачу та виконати у визначений термін;

- у необхідних випадках і в зв'язку з отриманням відповідного клопотання слідчий може залучити експерта до проведення слідчих дій для поповнення відсутніх матеріалів (наприклад, під час слідчого експерименту, відбору для порівняльного дослідження);

- у разі потреби слідчий повинен вирішувати клопотання експерта про часткове або повне знищення об'єктів дослідження (наприклад, у разі дослідження документів зі слідами травлення, мікрооб'єктів);

- як непроцесуальну форму взаємодії слідчого з експертом можна відзначити уточнення часу проведення, термінів проведення експертизи, способів повернення об'єктів.

У теорії криміналістики загальноновизнано, що взаємодія слідчого з експертом у процесі експертного дослідження здійснюється в тих випадках, коли проміжні його результати потребують зміни або постановки додаткових питань експерту і у разі, коли у самого слідчого з'являються нові дані, які повинні бути враховані у процесі проведення вже призначеної експертизи. З боку експерта потреба у взаємодії зі слідчим виникає у разі уточнення завдання, а також коли виникає необхідність у додаткових матеріалах, у залученні іншого експерта, в отриманні дозволу на знищення об'єктів.

Характерною ознакою взаємодії слідчого з експертом є керівна роль слідчого. Вона виражається насамперед у винесенні постанови про призначення експертизи, оцінці її результатів, а також вирішенням клопотань експерта і в необхідних випадках присутності під час проведення експертних досліджень. Закон наділяє слідчого правом вирішувати, що саме є обставинами, які мають суттєве значення для справи і повинні подаватися експерту. Тому експерт, який брав участь у допиті, огляді місця події або обшуку не в праві наполягати на внесенні в протокол тих показань або виявлених обставин, які, на його думку, стосуються процесу експертизи.

Потрібно підкреслити, що експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. Це означає його незалежність від слідчого, він самостійно вибирає засоби, прийоми й методи досліджен-

ня, і слідчий не має права впливати на цей вибір. Тому слід погодитись і з Л.І. Шамсеєвою, яка вказує, що експерта слід розглядати як особу процесуально незалежну, яка зберігає самостійність у межах своєї компетенції [11, с. 157–170].

Процесуальною формою взаємодії на цьому етапі виступає письмова консультація: ч 2 ст. 105 чинного КПК України регламентований процесуальний спосіб надання консультації спеціаліста – це письмове пояснення спеціаліста, який брав участь у проведенні відповідної процесуальної дії, що виступає додатком до протоколу такої дії [1].

Ч. 6 ст. 95 КПК України закріплюється можливість визнання судом висновку або думки особи, яка дає показання, що ґрунтуються на її спеціальних знаннях, доказом. Але ні письмові, ні усні показання спеціаліста не будуть відносити до показань як джерела доказів. Для оцінки їх як доказу вони повинні виходити з розуміння ст. 101 КПК України, тобто ґрунтуватися на спеціальних знаннях експерта, що надав відповідний висновок. Тож, виходячи зі змісту ч. 8 ст. 95 КПК України, слідчий, прокурор можуть отримати від спеціаліста за його згодою пояснення, що не будуть джерелом доказів. Метою їх отримання може бути консультування; такі пояснення будуть мати тактичне значення, братися до уваги у разі формування версій, підтверджуватись або спростовуватись шляхом проведення судових експертиз та інших слідчих розшукових дій.

Висновки. Підбиваючи підсумок, треба зазначити, що реалізація ефективної взаємодії слідчого, слідчого судді з експертом у кримінальному провадженні залежить від правильно визначених конкретних тактичних завдань слідчої розшукової дії і можливості застосування повною мірою спеціальних знань експертом, що, відповідно, дасть змогу встановити доказове значення досліджуваних об'єктів.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків : Одіссей, 2013. 1104 с.
2. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ ГП України, МВС України, СБ України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 лист. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.
3. Кудінов С.С. Використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник академії адвокатури України*. 2014. Том 11 (3.31). С. 154–161.
4. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практическое пособие. Харьков : Эспада, 2005. 544 с.
5. Криминалистика : учебник для вузов / Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. / Под ред. заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р.С. Белкина. Москва : НОРМА-ИНФРА М, 1999. 990 с.
6. Криминалистика : учебник / Под ред. И.Ф. Крылова. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. 591 с.
7. Лапта С.П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 234 с.
8. Соколовский З.М. Вопросы использования экспертом материалов дела. Харьков : Харьковский университет, 1964. 71 с.
9. Лапта С.П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 234 с.

10. Дрейден В., Сырков С. Участие эксперта при производстве следственных действий. *Советская юстиция*. Москва : Юр. лит. 1983. № 4. С. 22.

11. Шамсеева Л.И. Понятие, сущность и формы взаимодействия следователя со сведущим лицом. *Процессуальные аспекты судебной экспертизы* : Сборник научных трудов. Москва : ВНИИСЭ, 1986. С. 157– 170.

А н о т а ц і я

Белік Л. С. До питання тактичних засад взаємодії слідчого, слідчого судді з експертом у кримінальному провадженні. – Стаття.

У статті розглянуто тактичні засади взаємодії слідчого, слідчого судді з експертом під час використання спеціальних знань у рамках кримінального провадження. Зазначено, що головним критерієм визначення процесуальних форм застосування спеціальних знань у кримінальному процесі є суб'єкти їх застосування. Вивчено норми чинного кримінального процесуального кодексу стосовно розуміння спеціальних знань, залучення спеціаліста під час проведення процесуальних дій. Досліджено виокремлені науковцями напрями використання спеціальних знань спеціалістами у зв'язку з проведенням НС(Р)Д, а також етапи проведення судової експертизи. Аргументовано, що встановлення взаємодії слідчого із судовим експертом під час проведення судової експертизи виступає одним з тактичних завдань щодо ефективного проведення в подальшому процесуальних дій, визначених слідчим. Визначено, що зі сторони експерта потреба у взаємодії зі слідчим виникає у разі уточнення завдання, а також коли виникає необхідність у додаткових матеріалах, у залученні іншого експерта, у отриманні дозволу на знищення об'єктів. Встановлено, що підготовка до проведення слідчої дії здійснюється з метою забезпечення її найбільш ефективного проведення. Під час призначення та проведення експертизи слідчий має право отримати консультації у спеціаліста, яким на момент консультації буде виступати експерт, що перебуватиме у статусі спеціаліста. Вказаний суб'єкт може відповісти на низку питань, які висуває слідчий. Акцентовано увагу на пропозиціях С.П. Лапта щодо тактичних рекомендацій слідчому, стосовно тактики та організації проведення взаємодії його з експертом після винесення постанови про призначення експертизи: 1) щодо надання експерту матеріалів та забезпечення безперешкодного доступу до об'єкта дослідження; 2) право слідчого бути присутнім під час проведення експертизи; 3) право експерта ознайомитися з матеріалами провадження, що стосуються проведення експертного дослідження; 4) право експерта стосовно направлення клопотання органу, який призначив експертизу про надання додаткових матеріалів провадження; 5) право слідчого щодо залучення експерта до проведення слідчих дій для поповнення необхідними джерелами доказів; та низка інших.

Ключові слова: спеціаліст, слідчий, судова експертиза, кримінальний процес, спеціальні знання.

S u m m a r y

Bielik L. S. On the issue of tactical principles of interaction between the investigator, the investigating judge and the expert in criminal proceedings. – Article.

The article considers the tactical principles of interaction between the investigator, the investigating judge and the expert during the use of special knowledge in criminal proceedings. It is noted that the main criterion for determining the procedural forms of application of special knowledge in criminal proceedings are the subjects of their application. The norms of the current criminal procedure code concerning understanding of special knowledge, involvement of the specialist during carrying out of procedural actions are studied. The areas of use of special knowledge by specialists in connection with the emergency (R) D, as well as the stages of forensic examination, have been studied by scientists. It is argued that establishing the interaction of the investigator with the forensic expert during the forensic examination is one of the tactical tasks for the effective conduct of further procedural actions determined by the investigator. It is determined that the expert needs to interact with the investigator when clarifying the task, as well as when there is a need for additional materials, to involve another expert, when obtaining permission to destroy objects. It is established that the preparation for the investigative action is carried out in order to ensure its most effective conduct. During the appointment and conduct of the examination, the investigator has the right to receive advice from a specialist, who at the time of the consultation will be an expert who will be in the status

of a specialist. The subject can answer a number of questions posed by the investigator. Emphasis is placed on the proposals of S.P. Lapta on tactical recommendations to the investigator, on tactics and organization of his interaction with the expert after the decision to appoint an examination: 1) to provide the expert with materials and ensure unimpeded access to the object of study; 2) the right of the investigator to be present during the examination; 3) the right of the expert to get acquainted with the materials of the proceedings relating to the conduct of expert research; 4) the right of the expert to send a request to the body that appointed the examination to provide additional materials of the proceedings; 5) the right of the investigator to involve an expert in conducting investigative actions to supplement the necessary sources of evidence; and a number of others.

Key words: specialist, investigator, forensic examination, criminal proceedings, special knowledge.